

Dede Korkut Destanlarında Göçebe Oğuzların Savaş Stratejileri Üzerine Bir Deneme

An Essay on the War Strategies of the Nomadic Oghuzs in the Epics of Dede Korkut

Abdullah TEMİZKAN

Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı,
abdullah.temizkan@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0860-7179

Özet

Dede Korkut destanlarında göçebe Oğuzların savaş stratejilerine ilişkin yapılan çalışmalarda strateji kavramının içeriği, yerleşik toplumların kurduğu devletlerin oluşturduğu kurumsal orduların uygulamaları göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Biz genel kabul gören bu tanımların Göçebe orduları için geçerli olmadığını, göçebe ordularının kendilerine has bir stratejisi olduğunu düşünüyoruz. Üstelik göçebe Oğuzların uyguladığı strateji ve taktiklerin sadece savaş zamanına has olmadığını, Oğuzların hayat tarzının kendisinin bir strateji olduğunu ileri sürüyoruz. Dede Korkut destanlarının Oğuzların hayat tarzını yansıtan çok önemli metinler olduğu gerçeğinde hareketle düşüncemizi öncelikle bu metinlerle test etmeye karar verdik. Bu noktadan hareket ederken çalışmamızın temelini Pierre Bourdieu'nun strateji tanımını koyduk. Çalışmamızın teorik yaklaşımında ise Jill Deleuze ve Felix Quattari'nin Savaş makinesi teorisini benimsedik. Araştırmamızda doğal olarak Dede Korkut destan metinlerini kullandık ancak tezimizi daha güçlü desteklemek için bazı yerlerde Oğuz tarihine ilişkin bazı verileri de kullandık. Bu araştırma bize ordu toplum özelliği gösteren göçebe Oğuzların yaşam tarzının hayatın her anında savaşa hazır olan dinamik bir özelliğe sahip olduğunu gösterdi. Söz konusu çalışma bize Oğuz toplumunun ve bu toplumun her ferdinin sahip olduğu yetenek, donanım ve yatırımlarının bu stratejiyi oluşturduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut, Oğuz, göçebe, strateji, savaş makinesi

Abstract

In studies related to the war strategies of the nomadic Oghuzs in the epic tales of Dede Korkut, the content of the concept of strategy has been determined by considering the practices of institutional armies established by settled societies. We believe that these commonly accepted definitions do not apply to nomadic armies, as nomadic armies have their unique strategy. Moreover, we argue that the strategies and tactics employed by the nomadic Oghuz are not exclusive to times of war but constitute a strategy inherent in the Oghuz way of life. Starting from the fact that the epic tales of Dede Korkut are highly significant texts reflecting the way of life of the Oghuz, we decided to initially test our hypothesis through these texts. At this point, we laid the foundation of our study based on Pierre Bourdieu's definition of strategy. As for the theoretical approach of our study, we adopted the War Machine theory of Jill Deleuze and Felix Guattari. Naturally, in our research, we used the texts of the Dede Korkut epic, but in some instances, we also incorporated certain data related to Oghuz history to provide stronger support for our thesis. This research revealed that the lifestyle of the nomadic Oghuz, characterized by a

militaristic nature, exhibits a dynamic readiness for war in every aspect of life. The said study has demonstrated that the abilities, equipment, and predispositions possessed by the Oghuz society as a whole and by its individuals contribute to the formation of this strategy.

Keywords: Dede Korkut, Oghuz, nomad, strategy, war machine

Dede Korkut destanlarına göre göçebe Oğuzların savaş stratejilerinin nasıl olduğunu ortaya koymaya çalıştığımız bu makale, yerleşik toplumların kurduğu, kurumsal yapıları oturmış olan devletlerin ordularının stratejileriyle göçebe hayat tarzını benimsemiş kabilelerin bir araya gelerek oluşturdukları federasyon şeklinde organize olmuş devletlerin kurdukları orduların stratejilerinin farklı olduğu tezinden yola çıkmaktadır. Bu konuya ilişkin yapılmış çalışmalar meseleyi genellikle yaygın strateji tanımı üzerinden ele almış ya da strateji ve taktik kavramlarının arasında bir fark gözetmeden gelişigüzel kullanmıştır (Keskin, 2022, s. 1200). Biz bu teorimizi Oğuzların göçebe oldukları dönemin özelliklerini yansıttığı düşünülen Dede Korkut destanları metinlerinin sınırları içinde test edeceğiz. Dede Korkut destanları, Oğuzların hayat tarzlarını, inançlarını, toplumsal örgütlenmelerini, maddi kültürlerini yansıtan çok değerli anlatılardır. Bu metinler üzerine çalışan uzmanlar destan metinlerinin katmanlardan oluştuğunu, İslam öncesi döneme ilişkin inanç ve törelerinin izlerini ve mitolojik öğeleri bulmanın mümkün olduğunu dile getirmektedirler (Deveci, 2017, s. 160, 161). Bu destanlar Oğuzların tabiatla ilişkileri, üretme biçimleri, konut biçimleri ve aile yapılarının yanı sıra düşünme biçimleri, savaş teknolojileri, taktik ve stratejilerine ilişkin değerli bilgileri de içermektedir. Kültürel, tarihi ve etnografik bakımdan son derece zengin olan metinler üzerinden Oğuzların, savaş stratejilerini tespit edip anlamının mümkün olabileceğini düşündük. Bu nedenle de söz konusu destan metinlerindeki sorunlara odaklanan ve çözüm önerileri sunarak metni yeniden ele alan Semih Tezcan ve Hendrik Boschoten'in (2012) hazırladığı "Dede Korkut Oğuznameleri" isimli çalışmayı kullanmaya karar verdik (s. 7,8). Bu eserin yanında Metin Ekici tarafından hazırlanan ve bilim dünyasına tanıtılan Dede Korkut destanlarının en son tespit edilen yazmasını; "Dede Korkut Kitabı Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshası Soylamalar ve 13. Boy; Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" isimli çalışmayı kullanmayı tercih ettik. Çalışmamızın ilk bölümünde kavramsal çerçevemizi oluşturan savaş makinesi teorisinin ana hatlarını verdikten sonra günümüzde askerlik sanatında tercih edilen strateji tanımlarından farklı olduğu ve Oğuzların göçebe yaşama tarzına daha uygun olduğunu düşündüğümüz Bourdieu'nun strateji tanımını verdik. "Akıl" başlığını taşıyan bölümden itibaren destan metni merkezli incelememize geçtik. Bu bölümde Oğuzların gündelik hayatlarında karşılaştıkları zorlukları aşmada akıllı kullanmanın önemini destan metinlerinde sembolik bir dille vurguladıklarının altını çizdik. "Cesaret" kısmında Oğuzların stratejilerini gerçekleştirmek için kullandıkları savaş taktikleri ancak cesur savaşçılar

tarafından uygulanabileceği için cesareti bir değer olarak yücelttiklerini gösterdik. “Azim ve Metanet” başlığını taşıyan bölümde destan metinlerinde övgüyle anılan bu niteliklerin sadece savaş zamanında değil hayatın her anında her Oğuz ferdinin sahip olması gereken bir özellik olarak belirlendiğine işaret ettik. “Moral” başlığı altında ise yukarıda verilen tüm bu niteliklerin verimli bir şekilde tezahür etmesi için morallerin yüksek tutulmasının önemsendiğini ve daha önce bahsettiğimiz niteliklere sahip olanların övülüp yüceltildiğini gösterdik. Bütün bu soyut kavramlardan sonra “Teçhizat” başlığı altında savaş stratejini uygulamanın en önemli vasıtalarından olduğu olgusundan hareketle göçebe toplumların gündelik hayatının bir parçası olan ve ok ve yay gibi silahların yanı sıra kılıç, kalkan, gürz gibi teçhizatın kaliteli ve işlevsel olmasının önemsendiğini ve bazı Oğuz yiğitlerinin silahlarıyla anıldığını belirttik. “Meydan Savaşları” bölümünde ise Oğuzların meydan savaşlarını hangi şartlar altında kabullendikleri ve bu tür savaşlarda hangi taktikleri kullandıklarını tartıştık. “Kuşatmalar” başlığı altında, destan metinlerinde kuşatmalarla ilgili taktik ve teçhizata dair verileri değerlendirdik. “Göçebe Yaşam Tarzı” başlığı altında ise makalenin başından itibaren ele alınan argümanların tamamının askerlik sanatı, stratejisi ve taktiğine uygun olmalarından ziyade Göçebe Oğuzların gündelik hayatlarının bir parçası olduğunu, küçük çocuklar hariç her Oğuz ferdinin bir savaşçı olarak yetiştirildiğini işleyerek Oğuz toplumunun bir *savaş makinesi* olduğunu ileri sürdük. Daha sonra ulaştığımız bulguları “Değerlendirme” başlığı altında tartıştık. “Sonuç” bölümünde ise temel savımızı destekleyen bir analiz yaparak çalışmayı sonlandırdık.

Çalışmamızda zaman zaman Oğuzların tarihinden örnekler vererek iddialarımızı destekledik. Bu araştırmayı Oğuzların göçebe yaşam tarzına daha uygun olduğunu düşündüğümüz Pierre Bourdieu’nun strateji tanımı temelinde ve Gilles Deleuze ile Feliks Quattari’inin *Savaş Makinesi* teorisi çerçevesinde ele aldık. Bize göre Oğuzların savaş stratejisi, sürdürdükleri göçebe yaşam tarzının kendisidir.

Savaş makinesi: Savaş Makinesi teorisine göre yerleşik devletlerin kurdukları ordular disiplin ile işletilen ve doğal olmayan yapılardır. Hâlbuki göçebe ordusu, göçebenin doğal hâlidir ve disiplini yerleşik toplumların kurduğu orduların disiplin anlayışına benzemez. Savaş makinesi devlet aygıtının tamamen dışında kendi beceri ve yatkınlıklarıyla hareket eden bir yapıdır (Deleuze – Quattari, 1980, s. 28). Bu kısma bir yama yapmak zorunda olduğumuzu belirtmemiz gerekiyor. Deleuze ve Quattari savaş makinesi ile yerleşik devlet aygıtını kurgulanışı ve işleyişi bakımından tamamen ayırır da Maoudun’un Şanyüsü olduğu Göçebe Hun İmparatorluğu’nun çekirdek modeli olan kendi *savaş makinesini* günümüzün modern ordularının da kullandığı *şartlı refleks* komutlarıyla emir - komuta disiplini ile daha *teginlik* döneminden itibaren eğittiğini biliyoruz (Ögel, 2015, C.I, s. 155). Öyle ki bu model ondan sonraki

neredeysse bütün göçebe Türk ve Moğol savaş makinelerinde uygulanmıştır. Elbette ki bu ordular atlı göçebe karakterini muhafaza ettikleri için yerleşik devletlerin ordularından birçok bakımdan farklılık göstermekteydi. Her şeyden önce 10'luk düzende kurgulanan Hun siteminde onluklar yüzükleri, yüzükler binlikleri ve binlikler de on binlikleri yani tümeni oluşturuyordu. Bu sistemin Maodun'un babası Tuman zamanından beri uygulandığı ileri sürülmektedir (Ögel, 2015, C.I, s. 151). Tamamı süvarilerden oluşan savaş makinesinin en etkili şekilde kullandığı silah *ok* ve *katı yay* idi¹. Deleuze ve Quattari'ye göre *savaş makinesi* sınırlandırılmış mekânı reddeder ve sürekli hareket halinde olma temayülündedir. Sabit olmak, eğleşmek, yerleşmek göçebeler için yok olmakla eş anlamlıdır. Sürekli hareket halinde olma onların yaşam tarzı olmakla birlikte aynı zamanda hayatta kalmalarını sağlayan stratejilerinin temel dinamiğidir. Savaş makinesi at sırtında otururken bile hızlı hareket edendir. Deleuze ve Quattari'ye göre savaş makinesinin hareket ettiği *zemin kaygan* iken yerleşik devlet ordularının *zemini pürüklüdür*. Bu düşünürler yerleşik devlet ordularının hareket tarzını her biri belirli bir harekete ve güzergâha sahip olan taşlarla oynanan *satranca* benzetirken, savaş makinesini oyun alanının her an her yerinden hamle yapıp çekilebilme olanağı sunan bir strateji oyunu olan *go oyununa* benzetirler. Hatta bunu bir adım daha ileri taşıyarak savaş makinesinin bizzatı kendisinin pür strateji olduğunu iddia ederler (Deleuze – Quattari, 1980, s. 27, 28). Biz, *savaş makinesi* teorisinin göçebe Oğuzların doğal bir savaş makinesi olarak yerleşik devletlerin ordularından farklarını daha iyi anlamamıza ve stratejilerin hayat tarzlarında gizli olduğunu ortaya koymamıza yardımcı olmasını umuyoruz.

Konuyu incelemeye geçmeden önce neden Bourdieu'nun strateji tanımını tercih ettiğimizi netleştirmemiz gerekir. Yunanca *strategia* kökünden gelen strateji kelimesi “generalin sanatı ve yetenekleri” anlamında kullanılırdı (Ataç, 2019, s. 1). Nitekim Romalılar komutanın gerek feraseti gerekse ataklığı sayesinde kazandığı her türlü avantajı strateji olarak görmekteydiler (Frontinus, 2022, s. 14). Askerî anlamda bireyin savaşçılık yetenekleri kazanması taktik; aynı bireyin bu taktik yeteneklerini de kullanarak bir takım savaş hileleri geliştirmesi, düşmanı aldatması, pusuya düşürmesi gibi eylemlerin oluşturduğu bütün de strateji olarak görülebilir (Potgieter, 2012, s. 11). Ancak günümüzde stratejinin anlamı daha da genişleyerek askerî araç ve yeteneklerin politik bir amaca ulaşmak için kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Yükselen, 2018, s. 2). Bu tanımlamanın bir adım ötesi askerî imkânlarla siyasî amaçlara ulaşmanın teorisini üretmektir ki strateji kavramının anlamları arasında bunu da zikredebiliriz (Potgieter, 2012, s. 11). Bu tanımlar aynı zamanda bu kavramların işlevlerini de

¹ Dede Korkut Destanlarında Oğuzların Katı Yay kullanımı ile ilgili olarak bakınız: Temizkan, A. ve Çoban, R. E. (2015). “Dedem Korkut Kitabındaki Silah Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 15/2, 15-28, s. 17.

ortaya koymaktadır. Strateji savaşın doğasını ve sonuçlarını doğrudan etkileyen bir etmen olduğu için çok önemlidir (Ataç, 2019, s. 2). Bourdieu (2014) ise stratejinin bilinçli bir programın tezahürü olmadığı gibi aynı zamanda sadece akılcı bir hesabın ürünü de olmadığı düşüncesindedir. Ona göre strateji “oyun sezgisi gibi pratik bir sezginin sonucudur. Açıkça konmuş kurallara (eğer varsa) mekanik bir itaati içermediği ve sağlamadığı bir yaratıcılıktır.” (s. 110). Bu tanım aslında göçebe orduların sahip oldukları *habitusun* (yatkinlik) gereği savaş esnasındaki anlık yaratıcılıklarına uygun düşmektedir. Bütün bunlardan hareketle savaş tekniklerinin doğal bir yatkinlikle etkili bir şekilde kullanılmasını taktik; savaşın, siyasi amaçlara ulaşmak için sahip olunan *habitusun* bir gereği olarak “yaratıcı bir şekilde” kullanılmasını da strateji olarak nitelendirebiliriz. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi strateji, aslında belli bir amaca yönelik olan ve birbiri ile bağı bulunan birçok savaş taktiğinden oluşabilir. Bu taktikleri bir lego gibi düşünebiliriz. Bunlar o kadar kullanışlıdır ki farklı zaman dilimi, farklı topoğrafya, düşman kuvvetlerinin niceliği ve niteliği, hatta *savaş makinesi* olarak nitelendirebileceğimiz göçebe ordusunun durumuna göre farklı şekillerde ve pozisyonlarda anlık olarak kullanılabilir.

Göçebe Oğuzların hayat tarzlarını, inançlarını, savaş ve barış yapma usullerini etkileyici anlatılarla ortaya koyan Dede Korkut Destanları, göçebeliliğin sadece bir hayat tarzı olmayıp aynı zamanda bir hayatta kalma stratejisi olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Stratejisi, yaşadığı hayat tarzı olan bu toplumun anlaşılması için hayat felsefesinin de anlaşılması gerekir. Biz bu çalışmada Dede Korkut destanlarında Oğuz beylerinin ve alplarının sahip oldukları nitelikleri tespit ederek, bu niteliklerin onların savaş taktik ve stratejilerini uygulamaları bakımından nasıl bir işlev gördüğünü anlamaya çalışacağız. Bunu anladığımızda stratejilerini nasıl bir mantıkla ve hangi unsurları bir araya getirerek inşa ettiklerini de göstermiş olacağız. Oğuz alplarının niteliklerini destan metninden belirlemeye başlayacak olursak ilk sırayı hiç şüphesiz insanoğlunun alamet-i farikası olan akıl alacaktır.

Akıl: Aslında Dede Korkut destanlarında Oğuzların savaş stratejilerine dair net tanım ve tasvirler bulunmamasına rağmen Dede Korkut destanlarında taktik geliştirmenin basit ve temel akıl ilkelerine dayandırılarak yapıldığını görebiliriz (Tekşan, 2017, s. 229). Söz gelimi akıl yürütme şeklini hem Dirse Han Oğlu Boğaç Han hem de Kanlı Koca Oğlu Kanturalı Boyu’nda görebiliyoruz. Nitekim Dirse Han Oğlu Boğaç boyunda “...Oğlan fikr eyledi, eydür: tama tirek kururlar, ol tama tayak olur. Ben bunun alınına neye tayak olurun tururun?” diye akıl yürütmektedir (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 38). Yine Basat, Oğuz beylerinin elinde can verdiği, zebun düştüğü Tepegöz’ün zayıflıklarını istihbarat diyebileceğimiz bir yolla öğrendikten sonra onu akıl ve tecrübe sayesinde öldürmüştür (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 151; Temizkan, 2015, s. 43). Benzer şekilde Kanlı Koca oğlu Kan Turalı boyunda boğa ile yenilemeyen Kan Turalı, “

‘Bu dünyayı erenler aklıla bulmuşlardır. Bunun önginden sıçrayayım, ne hünürüm varısa ardından göstereyim’ dedi. Adı görklü Muhammede salavat getürdi, boganung önginden savıldı. Boğa boynuzu üzerine dingeldi. Kuyruğundan üç kere götürüp yere çaldı. Süngükleri hurd oldu. Basdı boğazladı, pıçak çıkarub derisin yüzdü” (Tezcan-Boeschoten. 2012, s. 129). Zor durumda yalnız kalan alpin bu durumdan kurtulması için ya aklını kullanması ya da tabiatüstü bir kuvvetin yardım etmesi gerekir. Destan metinlerinde tabiatüstü kuvvetlerin sık sık devreye girmesi normal bir durumdur. Ancak bu tür esatirik metinlerde bile aklın zor durumdaki alpin ilk başvurduğu çarelerden biri olması dikkate değer bir ayrıntıdır.

Cesaret: Dede Korkut destanlarının birçok yerinde hem düşmandan er dileyip onunla kapışmanın hem de iki ordunun birbirine girdiği göğüs göğüse muharebe sahnelerinin tasvirleri bulunmaktadır. Hatta çoğu yerde gözünü budaktan sakınmayan alp yiğitlerin düşmana yalın kılıç saldırdıkları savaş sahnelerinin tasviri söz konusudur. Bu tasvirler bir strateji ifade etmekten çok cesaret ve yiğitlik gösterisi mahiyetindedir. Mesela Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda, “Kırk yiğidine dülbend saldı, el eyledi. Kırk yiğit bedevi atın oynatdı, oğlanun üzerine yıgnak oldu. Oğlan kırk yiğidin boynına aldı, at depdi, ceng ü savaşı etdi. Kiminün boynın urdı, kimini tutsak eyledi. Babasını kurtardı.” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 48). Görüleceği üzere üzerinde çok düşünülmüş ve birbirine bağlı hamlelerden oluşan genel bir savaş stratejisi görmüyoruz. Gözünü budaktan sakınmayan bir alpin babasını kurtarmak için silahşor nökerleriyle birlikte yalın kılıç düşmana saldırışı anlatılmaktadır. Dirse Han’ın oğlancığının korkmadan kızgın boğanın karşısında dikilmesi de bir cesaret göstergesidir (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 48). Dede Korkut destanlarındaki diğer anlatılarda olduğu gibi bu anlatıda da cesaretli olmak yüceltilmekte Oğuz nesli cesur ve gözü pek olmaya özendirilmektedir (Avcı, 2016, s. 243).

Cesaret ve korku bileşik kaplar sistemine benzer bir ilişki içerisindedir. Biri arttığında diğeri aynı oranda azalır. Tehlike düşüncesinin uyandırdığı duygusal bir reaksiyon olan korku (Gençöz, 1998, s. 9) her insanın içinde vardır ve bu korkuyu bastırma ya da kontrol edebilme yeteneğine cesaret diyebiliriz. Bireysel olarak her birey bir dereceye kadar bu kontrolü başarabilir. Savaşçı bir toplumda aranan niteliklerin başında cesaretin olması aynı zamanda özendirici bir işlev de görmektedir. Göçebe Oğuz toplumunda özendirilmenin de ötesinde *kan bağı asabiyesinin* adeta katalizör bir etki göstererek cesaretin katsayısının yükseltip, ileri derecede bir cüretkârlığa dönüştürdüğünü söylemek abartı olmayacaktır (İbn Haldun, 2020, s. 330). Oğuz alplarındaki cesaretin kaynağının da içinde yetiştikleri yaşam şartları ve kültürel ortamla birlikte dara düştiklerinde kendi boydaşlarının sonuna kadar arkasında duracaklarını biliyor olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Azim ve Metanet: Dede Korkut destanlarında Oğuz alplarının en önemli nitelikleri arasında azimli olmaları gösterilmektedir. Kazılık Koca oğlu Yegenek boyunda babasını esaretten kurtarmak için yola çıkan Beg Yegenek'e dayısı Kazılık Koca'nın esir olduğu, Düzmürt Kalesini yedi defa kuşatıp alamadığını, Yegenek'in daha toy olması sebebiyle bunu hiç başaramayacağını ve geri dönmesini söylemiştir. Bunun üzerine Beg Yegenek, Dayısı Emen'e kaleyi neden alamadığını izah ederken aslında kale kuşatmalarında nelerin yapılması gerektiğini ya da o devirde neler yapıldığına dair ipuçları vermektedir, “Yegenek düşünde tayısına şoylamıs, ‘Kalkubanı yeründen turduğunda Ala gözlü beg yigitleri yanuna salmadun, Adı bellü beglerle sen yortmadun, beş akçalı ulufeciler yoldaş etdün, Anun için ol kaleyi sen alımadun.” der (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 142). Burada Yegenek, Emen'in savaşta kendisini ispatlamış, herkes tarafından bilinen üstün nitelikli alplarla değil de paralı askerlerle kaleyi almaya teşebbüs etmesinin başarısız olmasının asıl sebebi olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Kazan Han'ın Ejderhayı öldürmesi boyunda da mert yiğit ile namert yiğit arasındaki farkı anlatırken de azimli olmayanları, gayretsiz namert olarak takdim ederken şöyle tasvir eder,

“yerden bahanda dağ hündüri; yanınbasa minilür savaş günü at küclüsü; yanaşanda, kıkıranda ön olanda, önce gelür, öncil alur, er elinden cıldar ter, el ganime yetürür, yügürüg aslı, bidev soyı; bir namerd igid eyle demde, yad yağılar içinde, kara kılıc altında yoldaşını salur kaçar, yoldaş hiçi, nöker pesi, er kötisi; bir merd igid yoldaşının üstüne hövler döner, kaim oha kadanur, surcıdaya süsülür, yara, pare götürür, kızıl kana belleşür, ya baş verür, ya baş alur, yoldaşını kurtarur.” (Ekici, 2019, s. 87).

Bu o kadar genel bir kanaat olmuştur ki *Dedem Korkut da gayretli erleri övmektedir*. (Ekici, 2019, s. 87, 93).

Bilindiği gibi aynı boydan olmanın getirdiği güçlü dayanışma duygusunu İbn Haldun'un (2020) asabiye olarak nitelendirmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi O, asabiyeği göçebe toplumlardaki cüretkâr cesaretin kaynağı olarak da görmektedir. “...bedevi Araplardan vahşileşen ve yabanileşenleri, kanun hükümlerine göre hareket edenlerden daha gözü pek ve metin olarak buluyoruz.” (s. 332, 334). Clausewitz (2015) ise metaneti cesareten bağımsız düşünmemektedir. O cesareti kaynağına göre ikiye ayırmaktadır. Birincisi öfkenin organik yapısından veya hayata fazla değer vermektan kaynaklanırken diğeri hırs, vatan sevgisi, coşkunluk gibi duygulardan kaynaklanmaktadır. İlkinin insanın doğasında olduğu için devamlı olduğunu, ikincisinin insanı daha ileri noktalara götürdüğünü ileri sürmektedir. İlkinin metaneti ve sabrı, ikincisinin ise yiğitlik ve gözüpekliği ortaya çıkardığını ancak en mükemmel olanın her ikisinin bir arada olması olduğunu düşünmektedir (s. 67). Bu duygulara pekâlâ boy, akraba sevgisini de ekleyebiliriz. Bu bakımdan Kazan Han da yiğitlerden kuşatmalarda kendisi gibi kalelere korkusuzca saldırmalarını beklemektedir,

“Dayansa berk kal’alara önce değen değdüği igidlere hürmet eden, değmeyen kavatlara kan utdurub ceza veren...” ifadesiyle bu beklentiyi yerine getirmeyenleri cezalandırmaktan bahsetmektedir (Pehlivan, 2021, s. 355). Hünerli ve erdemli alp yiğitlerin kollarının da kuvvetli olması önemlidir ama en önemlisi itibarlı bir yoldaşının olmasıdır (Ekici, 2019, s. 91, 93). Bu ifadelerden hareketle azim ve metanetin bozkır ordularının taktiklerinin olduğu kadar savaş stratejilerinin de temelini oluşturan niteliklerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Moral: Bütün orduların stratejilerinin en önemli unsurlarından biri ordunun maneviyatını yüksek tutmaktır. Fakat burada bir devletin para ile beslediği bir ordudan değil göçebe hayat tarzını sürdüren ordu bir toplumdan ya da yukarıda bahsettiğimiz üzere Deleuze-Quattari’nin *savaş makinesinden* (Deleuze-Quattari, 1990, s. 26) söz ediyoruz. Zira eserin muhtelif yerlerinde de görüldüğü üzere dönemin Oğuz toplumu Dedem Korkut gibi ozanların bol olduğu; destanların, efsanelerin anlatıldığı; kahramanlık ruhunun canlı tutulduğu kültürel bir yapıya sahip izlenimi vermektedir. Bu toplum kahramanlık ruhunu diri tutmak için aynı zamanda intisap ettiği İslamiyet’e olan bağlılığı ve inancı ile maneviyatını da yüksek tutmaktadır:

“Kazan Beg gördi ki kâfir katı yaklaşdı, atından endi. Arı [sudan] abdest aldı, ağ alnın yere kodi. İki rekât namaz kıldı, adı görklü Muhammedi yâd getürdi. Kara dinlü kâfire göz karartdı, haykırdı, at saldı, karşu vardı, kılıç urdı. Gümbür gümbür tavullar çalındı, burması altun tuc borılar çalındı. Ol gün cilasun yeg erenler döne döne savaşdı.” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 101).

Kan bağı ile birbirine bağlı bir boyun bütün fertlerinin, akrabalarının kendisinin her zaman arkasında olacağına, destek vereceğine, onu asla yalnız bırakmayacağına inanması, onun hiçbir eğitimle kazandırılmayacak bir cürete sahip olmasını sağlayacaktır.

Savaşa giden alpların moralini yüksek tutan şeylerden biri de bol ganimet elde etme beklentisidir. Böyle bir ihtimal onların savaşa daha istekli ve şevkli gitmelerini sağlamaktadır. Oğuz beyleri akın dileyip sefere çıkar, ve cüldü (ganimet) ile döner, hana da pençik verirlerdi. Basat da başarılı geçen seferin sonunda bol ganimet ve esirle geri dönmüştür. Alp olmada cüldü almanın önemi Kazan Oğlu Uruz Beg’in Tutsak Olduğu boyda dile getirilmektedir: “Sağum ala bakduğumda kartaşum Kara Köne’yi gördüm. Baş kesüben kan dökübdür, cüldi alubdur, kazanubdur.” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 97). Zira ganimet galip olanın hakkıdır. Bir seferden yüklü doyumlukla dönen bir Oğuz alpnın etraftakilerin imrenesi haline geleceği gözden irak tutulmamalıdır. Aynı başarıyı gösterip kazançlı dönme arzusunun savaşma isteğini de diri tutacağını tahmin edebiliriz.

Teçhizat: Kullanılan silah ve teçhizatın, uygulanan taktik ve stratejiye hizmet edecek niteliklere sahip olması sadece bozkır orduları için değil, tüm silahlı kuvvetler için genel geçer kabul edilebilecek bir prensiptir. Dolayısıyla bir

ordunun manevî ve mental açıdan hazır olmasının yeterli olmayacağı, aynı zamanda donanım ve silahlarının da silahlı kuvvetin hedeflerine uygun olması gerektiği söylenebilir. Bu bakımdan Dede Korkut destanlarına bakıldığında alp savaşçılarının ihtiyaçlarına sıklıkla atıf yapıldığı görülür. Örneğin Türkistan/Türkmen Sahra nüshasına bakıldığında, savaşçının bindiği atın bidevi ve yüğrük olması gerektiği ifade edilmektedir (Ekici, 2019, s. 91). Dahası, destan içerisindeki pek çok bahiste Oğuz boyuna mensup her bireyin savaşçı niteliklerinin yanında gerekli teçhizata sahip olduğu da görülür. Söz gelimi Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyunda, Karaca Çoban'ın kullandığı sapanın üstün nitelikleri anlatılmıştır.

“Karaca Çoban'un üç yaşar tana derisinden sapanınun ayasıydı, üç keçi tüyünden sapanınun kollarıydı, bir keçi tüyünden çatlağuşuydu. Her atanda on iki batman taş ataradı. Atduğı taş yere düşmezidi, dahı düşse toz gibi savrılırıdı, uçuk gibi obrılırıdı. Üç yıladak taşı düşdüğü yerün otı bitmezidi. Semüz koyun, aruk toklı bayırda kalsa kurt gelüb yemezidi sapanun korkısından.” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 61).

Görüldüğü üzere Karaca Çoban sapanıyla normal türde ve boyutta bir taş atmamaktadır. Bu durum, metinde taş atılan bölgede üç yıl ot bitmediğine dair tasvirten anlaşılmalıdır. Dolayısıyla Karaca Çoban'ın kullandığı sapanın alelâde bir silah olmadığı, devrine göre yıkıcılığı ve tahrip gücü yüksek bir silah olduğu düşünülebilir. Bu silah bir neft ya da adını bilmediğimiz farklı bir maddeyi atmış olabilir. Buradaki tasvirlerin abartılı olduğu açık olmakla birlikte verilmek istenen mesaj da aynı ölçüde açıktır. Normalde hayvanlarla ilgilenmesi gereken bir çobanın bu denli direnç göstermesi, elindeki silahın olağanüstü niteliklere sahip olması kadar kendisinin de hünerli olmasından kaynaklanmaktadır.

Stratejinin hayata geçirilebilmesi için uygulanacak taktiklerin en temel bileşenlerinden olan silahların da üstün niteliklere sahip olması gerekir. Dede Korkut destanları bu mesajı açıkça söylemese de tasvirlerle anlatılmaktadır. Eserde Oğuz alpları silahları ve atlarıyla birlikte anılmakta, adeta onların bir sıfatı hüviyetinde zikredilmektedir. Bu bağlamda “Boz aygırlı Beyrek” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 272) ya da Basat için kullanılan “Erdebil teke boynuzundan katı yaylı” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 149) Kara Göne Oğlu Kara Budak için “ig yaylı hadeng oklı” (Ekici, 2019, s. 130-131); “Dirse Han Kurt sinirli katı yayın eline aldı.” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 41),”altmış tutam gönderüni vergil mana/ Kara polat uz kılıcun vergil mana/ Sadagunda seksen okun vergil mana/ Ağ tozluca katı yayın vergil mana Kafire men varayın, ...” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 57); “Bay Büre'nin oğlıyîçün bir deniz kulunı boz aygır aldılar, bir ağ tozlu katı yay aldılar, bir dahı altı perli gürz aldılar.” Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 69); gibi tasvirlerin yapıldığı ifadelerle bakmak yeterlidir. Öyleyse kaliteli ve güçlü silahların Oğuz alplarına sadece işlevsellik açısından yakıştırıldığı değil, bir çeşit prestij kazandırdığı da söylenebilir. Oğuzların kaliteli

silahlarla mücehhez olmasının, onların hayat stratejilerinin bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Meydan Savaşı: Dede Korkut boylarının farklı kısımlarında meydan muharebelerine dair tasvirler yer almaktadır. Bu bağlamda Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı boyda yer alan tasvir dikkat çekicidir:

“Taş Oğuz begleriyle Deli Tundar sağdan depdi, cilasun yigitlerle Kara Göne oğlu Budak soldan depdi. İç Oğuz begleriyle Kazan düpe depdi, Şökli Melike havale oldı. Şökli Meliki böğürdübeni atdan yere saldı. Gafillüce kara başın alub kesdi. Kaşaduban alca kanın yer yüzine dökdi. Şağ tarafda Kara Tekür Melike Kıyan Selcük oğlu Deli Tündar karşı geldi. Şağ yanını kılıçladı, yere saldı. Sol tarafda Bogacuk Melike Kara Göne oğlu Deli Budak karşı geldi. Altı berli gürz ile depesine katı tuta urdı. Dünya alem gözine karanu oldı, at boynın kucakladı, yere düşdi.” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 66).

Görüldüğü üzere bu tasvirde savaşın seyri çok basit bir şekilde ifade edilmiştir. Anlatıcı, genel bir bakış açısıyla muharebe sırasında sağ kanattan X Oğuz beyinin, sol kanattan Y Oğuz beyinin, ortadan ise Büyük Han'ın saldırdığını ifade etmiş, muharebe sonunu ise rakip ordunun başkomutanının atından aşağı alarak kafasının kesilmesi ve ganimetin paylaşımı ile tamamlamıştır. Ancak bu ifadeler hiçbir şekilde strateji olarak ifade edilemez.

Fakat yukarıdaki ifadelerin hilafına Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü boyda

“Muhammedi yaradan bir cebbara bel bakladum, ya Muhammed, ya Ali mede dedüm; ögümde kimleri *çarhcı* buyurdum, Adabasa yerinde heybetinden yer omrılan, ganimine kıya bahanda yürek yaran, ac aslanun bağır, öpkesin kara sac içinde kavurub yeyen, çaya girse çalımlı, çalkarakuş erdemli, alıcı kuşun yüğrüğü, Türkistanun direği, Haleb hanı ig yaylı, hadeng oklı Kara Göne yavrısı, Kara Budağı *çarhcı* etdüm.” (Ekici, 2019, s. 130-131)

Şeklinde dile getirilen satırlarda içinde savaş stratejisi açısından önem taşıyan bazı kavramların geçtiğini görmekteyiz. Bunlardan biri *Çarhçı*'dir. Başkomutan Kazan'ın ordusunun önüne koyduğu *çarhçılar* hakkında bilgi vermektedir. Kara Göne Oğlu Karabudak *çarhçı* iken Korçubaşı Han Afşar'ı sağ kanattan gönderdiğini, Gıyan oğlu Delü Dündar'ı ise sol kanattan saldırdığını belirtmektedir. Kazan Han'ın kendisi dipte kalmıştır. Bir çeşit savaş düzeni olan *çarh*, süvari kuvvetleri tarafından uygulanan bir devridaim hareketi yaparken düşmanı ok atarak yıpratıp uzaklaşma şeklinde cereyan eden (Çoban, 2020, s. 13) taktik, buradaki meydan savaş stratejisinin birinci aşamasını oluşturmaktadır. Karabudak'ın *çarhcı* olarak seçilmesinin rastgele bir tercih olmadığını onun okçuluğunun “ig yaylı hadeng oklı” ifadeleriyle ön plana çıkartılmasından anlayabiliriz. Karabudak'ın Turan taktikini uygulamada anahtar görev yapan düşman askerini pusuya çekme görevini yerine getirecek olan atlı okçularla

saldırı yapma görevini yerine getirdiği tahmin edilebilir (Göksu, 2008, s. 120, 121). +

Savaşta düşmanı hile ile aldatarak avantajı ele geçirmek bütün orduların kullandığı yaygın bir usuldür. Bu yönüyle “Savaş hiledir.” yaklaşımının Dede Korkut destanlarında kendine yer bulduğunu söyleyebiliriz (Pehlivan, 2015, s. 385). Bu bağlamda Turan taktiği ya da Hilal taktiği olarak adlandırılan savaş hilesini telmih eden bir başka ifade Uruz’un Tutsak olduğu boyda geçmektedir. Bunu telmih eden olay Uruz’un daha toy olduğunu düşünen Kazan Han, oğlu Uruz’u tuzağa düşmemesi için pusuya yatan ihtiyat kuvveti olmasını önermesinde görülür. Kazan eydür: “Oğul oğul, ay oğul! Yağya girüb baş kesmedün, Adem öldürüb kan dökmedün. Ala gözlü kırk yigidi boyuna algıl, gögsi güzel kaba tağlar başına çıkğıl, menüm savaşduğum menüm döğışdügüm, menüm çekişdügüm menüm kılıçlaşdügüm görgil, öğrengil ve hem *bize pusu olğıl*, oğul!” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 100). Düşmanı tanıma, hakkında bilgi edinme, göğüs göğüse mücadeleye girmeden önce onu yıpratma taktiği, Salur Kazan’ın Ejderhayı Öldürmesi boyunda çok sembolik bir şekilde işlenmektedir. Kazan Han, ejderhanın üzerine varırken en akıllıca yolu bulmak için lalasına akıl danışır. “Bu ejderhanun üstine varalım mı, yoksa yan verüb savuşuben ötelim mi, salahun nedür canım Lala, manga değil, dedi.”. Belki en klasik yollardan birini seçen Lala Kılbaş, Kazan’a ne kadar yiğit biri olduğunu hatırlatır. Öte taraftan ejderhayı da küçümseyerek onun altı üstü bir yılan olduğunu belirterek Kazan’ı cesaretlendirir ve üzerine gitmesini öğütler (Ekici, 2019, s. 137). Daha sonra Kazan, birinci taktik olarak Ejderha’nın büyük gücü karşısında Tanrıdan medet umar. Tanrının yardımıyla alev saçan ejderhanın nefesinden ve kahredici gücünden emin olabilmesi için Ejderha ile kendi arasında bir kaya peydahlanır. İkinci taktiği ise kayanın duldasında kalkanını yapunarak ve cıdasını yere dikerek ejderhanın kendisini yutmasına engel olmak şeklinde tecelli eder. Üçüncü taktiği ise yukarıda belirttiğimiz gibi düşmanı yıpratma taktiği ile aynı mantıkla hareket ederek ejderhaya ok atar ve onu mecalisiz bırakır. İyice güçten düşen ejderhanın başını sav kılıcıyla keser (Ekici, 2019, s. 139-141). Böylece düşmanı yıpratma taktiği başarıyla gerçekleştirilmiş olur. Bu taktiği bütün göçebe ordularının farklı usullerle ve başarıyla uyguladıkları söylenebilir (Göksu,2018, s. 44).

Kuşatmalar: Dede Korkut Destanlarında Oğuzların savaş taktiklerinde en dikkat çekici taraflardan biri kale kuşatmaları ile ilgili kısımlardır. Bozkır ordularının yapısı uzun soluklu kale kuşatmaları için uygun olmadığı düşünülebilir (Göksu, 2008, s. 304). Faruk Sümer, eserin birçok yerinde Oğuzların gerçekleştirdiği kuşatmalardan bahsetmiştir. Gerek eserinde, özellikle de Oğuz destanlarını incelediği bölümde Oğuzların silahlarını ele almasına rağmen kuşatma silahlarına hiç değinmemiştir (Sümer, 1972, s. 406). Her halükârda tamamı atlı askerlerden oluşan ve hareketsiz kalmaktan hoşlanmayan bu ordularla kale kuşatmak için özel birtakım düzenlemeler yapmak gerekir.

Atların ve ordunun iâşe ve lojistiğinin kesintisiz sağlanması gibi işler, çok iyi bir planlama, yatkınlık ve uygulama gerektirir. Askerlerin savaşa olan isteklerinin sürekli diri tutulması, en önemlisi de duvarları aşarak söz konusu kaleye girmek için gerekli donanım ve teçhizata sahip olunması gerekir. İncelediğimiz metinlerde bu donanım ve silahların yanı sıra kuşatmalar için geliştirilmiş özel taktiklerden iki yerde söz edilmiştir. Metin içerisinde daha çok yüksek cesaret ve kaba kuvvetle alınan kalelerden ya da kaleyi fetheden komutanlardan bahsedilir, “Demir Kapu dervendin tepüp alan” ifadesinde olduğu gibi zikredilir. Benzer şekilde Kazan Han’ın Tutsak Olup Uruz’un Çıkardığı boyda kaleyi ele geçirmek için güzlerini kullanmaları da bunu göstermektedir (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 183). Dede Korkut destanlarında eski ve orta çağların en bilinen kale kuşatma silahlarından biri olan mancınık kelimesi sadece bir yerde geçmektedir ancak bu da kale almakla alakalı değildir (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 132). Kale kuşatmaları, kuşatmayı yapan tarafın kuşatma için uygun teçhizat ve silahları olmaması durumunda umumi saldırılarda çok fazla zayıat verdiği çatışma durumudur. Kazan Han’ın kuşatmalarda yiğitlerin kalelere kendisi gibi korkusuzca saldırmasını istemesi, bunu yapmayanları cezalandırması kalelerin ele geçirilmesi için tek başına işe yarayacak bir taktik değildir. Çok kayıp verilerek elde edilen zaferlerin, zaferi kazanan için dahi yıkıcı sonuçları olabilir.

Fakat yukarıda anlatılanın hilafına Dede Korkut destanlarının başka boylarında Oğuzların da kale kuşatmalarına dair bir takım özel teknik ve taktikleri olduğunu gösteren ifadeler bulunmaktadır. Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü boyda “döge döge ganiminden ol kalanı alsaydı” ifadesi bize kaleyi döğmek için metnin kaleme alındığı devirde adı zikredilmese de *mancınık* ile mümkün olabileceğini düşündürmektedir (Ekici, 2019, s. 75). Yine bu boydaki başka bazı ifadelerin daha cömert davrandığını görüyoruz: “Konır Alp’in boynın uran, kalın oymak büyügi, ma’rekeler çiçeği, korçı başı Afşar kim yeg kemandar, ohçı olsa; ol kal’aya sibeleri yeridür, havaleler kaldurur, handakların doldurur, bu burcından ol burcına yeriyiş eder, ganiminden ol kal’anı bağırdu alur, koymaz;” (Ekici, 2019, s. 83). Korcu Başu Afşar’ın iyi bir okçu olmasının yanında kale kuşatmalarında da becerikli olduğu görülüyor. *Sibeleri yürütmek, havaleler kaldırmak, handakları doldurmak, bir burçtan diğerine yürüme* gibi kale muhasara taktikleriyle ilgili ifadeler geçmektedir. *Sibe* kelimesi için Ekici, siper anlamı vermiştir (Ekici, 2019, s. 211). Bu anlam üzerinden fikir yürütecek olursak, *sibeleri yürütmek* ile kaleden atılan oklardan korunmak için kullanılan hareketli siperlerle kalenin surlarına yaklaşmak kastediliyor olabilir. Havale kelimesi için Ekici, bıçak, kılıç, mızrak gibi silahları çekip düşmana saldırmak anlamını vermiştir (Ekici, 2019, s. 209). Bu ifade, Dede Korkut destanlarında kalelere yapılan umumi hücumu ifade ediyor olabilir. Kalelerin savunma unsurlarından en önemlisi surları ise ikincisi surların çevresine kazılan ve bazen için suyla doldurulan derin hendeklerdir. Kale muhasaralarında umumi hücumun

daha az telefata ve daha kolay gerçekleşmesi için bu hendeklerin bir tehdit olmaktan çıkartılması gerekirdi. Bunun yollarından biri de Tıpkı Emir Timur'un İzmir Kalesini fethederken yaptığı gibi bu hendeklerin taş, toprak gibi çeşitli materyallerle doldurulmasıdır. Biz bu ifadeden hareketle Oğuzların bu usulü kullandığını düşünebiliriz. En kötü ihtimalle kullanmasalar dahi haberdar oldukları söylenebilir. Dede Korkut destanlarının kale kuşatmalarından söz ederken teknik detaya girmeyen ancak Oğuz alplarının cesaret ve yiğitliklerini ön plana çıkaran metinler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Göçebe hayat tarzı: Göçebe Oğuzların savaşçı nitelikleri Arap coğrafyacıların eserlerine kadar yansımıştır. Mesudî, Türkler arasında Tokuz Oğuzlar kadar zorlu ve kan dökmeye aşırı isteklisinin ve onlar kadar çok atı olan başka bir Türk boyunun olmadığını belirtmektedir (Mesudî, 2011, s. 128). Oğuzların her an savaş olacaktı gibi yaşıyor olmaları, su uyur düşman uyumaz düsturunca bir hayat tarzı benimsemiş olmaları onların asker bir toplum olmalarıyla alakalıdır (Klyashtorny-Sultanov, 2019, s. 150.; Kurat, 1992, s. 58). Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyda Salur Kazan beyleriyle birlikte ava çıkacağı zaman At Ağızlı Aruz ona hitaben, "Ağam Kazan, sası dinlü Gürcistan ağzında oturursın. Ordun üstine kimi korsun?" (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 50). Burada beyleriyle ava giden Han'ın yurdunu korumak için silahlı adamlarıyla güvenilir birini muhafız koymak gibi bir tedbir alması söz konusudur. Çünkü "ol zemanda Oğuz yiğitlerine ne kaza gelse uykudan gelirdi (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 133). Oğuzlar için en temel strateji sürekli hareket halinde olmaktır. Oğuz Kağan destanında "Daima göç edeler, oturak olmayalar." emrinin verilmesinin güvenlikle ilgili bir bağının da olması gerekir (Togan, 1981, s. 106). Bu durum metnin içinde "Stratejimiz budur." diye belirtilmese de biz eserin satır aralarından bu bilgiyi çıkartabiliriz.

Bir diğer önemli nitelik, Oğuz toplumunun her ferdinin daha küçük yaşlarda bir savaşçı olarak yetiştirilmesidir. Klyashtorny, Göktürkler için her erkeğin doğuştan savaşçı sayıldığını belli bir yaşa gelince "er" yani savaşçı sıfatını kazandığını belirtmektedir. On yaşına gelen bir Türkün artık er kişi kabul edildiğini ileri süren Klyashtorny, Ihe Hoşotu kitabesine atfen, Kuliçor'un yedi yaşında bir dağ keçisi, on yaşında da bir yaban domuzunu öldürdüğünü eklemektedir. Bir gencin ancak bir savaşa katılıp orada kendini ispatladığında gerçek anlamda er kişi olabildiği görülmektedir (Klyashtorny-Sultanov, 2019,154). Bir alpin yetişip olgunlaşmasında bütün savaş hünelerini ilk gösterdiği yer avlaklardır. İlk önce burada kendini gösteren yiğitler asıl sınavı babalarının, amcalarının ya da dayılarının gözetiminde savaş alanında verir. Mesela, oğlu Uruz'un baş kesip, kan akıtmaması nedeniyle üzülen Kazan Han'a karşı Uruz sitemde bulunur:

"Kaçan sen beni alub kafir ser-haddına çıkardun, kılıç çalub baş kesdün? Men senden ne gördüm, ne öğrenem?» dedi. Kazan Beg elin eline çaldı, kaş kaş güldi.

Eydür: «A Begler, Uruz hüb soyladı, şeker yedi. Begler, siz yenüz içinüz, şöhetünüz tağıtmanuz. Men bu oğlanı alayın, ava gedeyin. Yedi günlük azuğıla çıkayın. Oh atduğum yerleri, kılıç çalub baş kesdügüm yerleri göstereyim. Kafır ser-haddina Ciziglara, Aglagana, Gökçe Taga aluban çıkayın. Sonra oğlana gerek olur, a begler!» dedi” (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 98).

Sürekli at binip ava gitmek bu destanların hiç değişmeyen manzaralarından biridir. Destan metinlerindeki Oğuzlar adeta sürekli at üstünde, hareket halinde ve avlanırken de savaş tatbikatı yapan savaşçı bir topluluk olarak resmedilmektedir (Pehlivan, 2015, s. 413).

Oğuz toplumunun bu kadar hareketli olabilmesini sağlayan en önemli araç attır. Büyük at sürüleri besleyen Oğuzlar, bindikleri atın cinsine ve bakımına da özel önem verirlerdi. At bir ulaşım aracı olmanın ötesinde bir savaş aracıydı. Atın önemi, Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek’in evlenmesi boyunca “derin olsa baturır, kalabalık korhudur, at ile er öginür, yayan erin umudu olmaz.” sözleri ile çok veciz bir şekilde ifade edilmektedir. (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 77, 102, 157). Savaşa giden alpların savaş için özel yetiştirilmiş *bidev* şeklinde vasıflandırılan kaliteli, çevik ve hızlı atlara binmesi gerekirdi. Atlı bozkır kültürünün temsilcilerinin en iyi cins atları yetiştirerek bu asil yaratığın hızını savaş stratejilerinin temeli haline getirdiklerini görüyoruz (Göksu, 2018, s. 43; Gündoğdu, 2021, s. 374). At eski zamanların en hızlı ulaşım aracıydı. Binicilikte ve silah kullanmakta mahir bir savaşçının yaya askere karşı avantajlı kabul edildiği görülmektedir. Bay Bican’ın oğlu Bamsı Beyrek daha beş yaşındayken ona o zamanın en hızlı vasıtası ve savaş aracı olan bir at ve Türk savaş stratejisinin en önemli bileşenlerinden biri olan katı yay ve yakın dögüşün en öldürücü silahlarından altı perli gürz ismarlaması bununla ilgilidir (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 69). Herhangi bir kahramanlık göstermeyene, kan döküp kelle almayana ad verilmemesi de bununla ilgilidir. Söz gelimi han otağında Kazan Han’ın sağında oturan Kardeşi Kara Göne’ye bakıp gülmesi, solunda dayısı Aruz Koca’yı görüp güldükten sonra karşısında kendi oğlu Uruz’a bakıp hüzünlenmesi, artık delikanlı olan Uruz’un henüz kan döküp kelle almamış olmasındandır (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 96). Yani gerçek bir savaşta kendini bir alp olarak ispat etme zorunluluğu bu yapıyı olanca çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. O kadar ki barışta Bayındır Han’ın otağındaki oturma düzeni savaş alanında ordunun konumlanması ile aynıdır. Oğuzlar barışta bile savaştaymış gibi organize olan bir asker toplumdur. Yani Oğuzların savaş stratejisi aslında sadece savaş alanında oluşturulan bir şey değildir. Barışı da kapsayan her an savaşa hazır olma hâlidir. Bamsı Beyrek’in esaretten dönüşünde Banu Çiçek ile Yalancı Oğlu Yaltacuk’un düğününde bile ok atma yarışması yapan hatta sevdiği kıza aşkını ilan etmeden önce onunla at yarıştıran, ok atan ve güreşen bir toplum, asker bir toplumdur ve bu toplumda prestij kazanmanın yolu, baş kesmek, kan dökmek, cüldü(ganimet) almaktır (Tezcan-Boeschoten, 2012, s. 87).

Değerlendirme

Sürdüre geldikleri yaşam tarzı olan göçebelik onlar için aynı zamanda bir stratejik hareket tarzıdır. Dede Korkut destanlarında felaket anları genellikle Oğuz yiğitlerinin bir yere konup eğleştiği durağan hâllerde ve *Oğuz uykusunu* denilen derin uyku durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle göçebelik Oğuzlar için bir hayat tarzı olduğu kadar aynı zamanda bir hayatta kalma stratejisidir. Deleuze ve Quattari bu durumu bildikleri için göçebe toplumları *savaş makinesi*, göçebe hayat tarzını da *bizatihi strateji* olarak nitelendirmektedirler (Deleuze – Quattari, 1990,27, s. 28). Bu hayat tarzının onlara sağladığı en önemli avantajlardan biri de usta binici olmaları sayesinde atın hızını savaş alanlarına çok etkili bir şekilde yansıtmalarıdır. Yerleşik toplumlarda devletin ordusu varken göçebe toplumlarda adeta ordunun devleti vardır. Yerleşik toplumların kurdukları devletler orduyu devlet aygıtına ek olarak kurgular, kurar ve ona ekler. Bu sonradan eklenen kuruma da hep kuşkuyla bakar. Çünkü o sonradan ihdas edilen, sonradan eklenen bir yedek parça gibidir (Deleuze – Quattari, 1990, s. 32). Ama göçebe toplumların ordusu devlet aygıtının ruhudur, özüdür. Orduyla devleti ayrılmaz. Sivil bürokrasisi yerleşik hayata geçtikçe ya da yerleşik toplumlarla ilişkiler arttıkça belirlenir. Bürokrasi cılız da olsa devlet aygıtının işleyişinde söz sahibi olmaya çalışır (Gündoğdu, 2021, C.III, s. 387).

Oğuzların konup göçtükleri tabiatı, topoğrafyayı, bitkileri, hayvanları çok iyi gözledikleri ve tanıdıkları Dede Korkut destanlarındaki tabiat tasvirlerine de fazlasıyla yansımıştır. Özellikle Türkistan nüshasında bu tasvirler daha belirgindir. Böyle güzel ve ayrıntılı tasvirler yapabilmek ancak o tabiatı çok iyi tanımakla mümkün olabilecek bir şeydir. Göçebeler tabiatın çocuklarıdır. Onların tabiatla varoluşları yerleşik ve yatuklar gibi tabiatla mücadele etmek, onu kendi istek ve keyiflerine göre şekillendirmek, ihtirasla sömürmek üzerine değil, bilakis tabiatla uyum sağlamak ve ihtiyacı kadar tüketmek üzerine konumlandırılmış dengeli bir yaşam tarzıdır. Bu hayat tarzının şekillendiği sert yaşam koşullarının hâkim olduğu tabiat ve iklim, incitici de olsa ona uyum sağlayan bu toplulukların mensuplarının yok olmalarını engelleyen onları hayatta tutan avantajlı bir faktördür. Bu zor şartlar göç etmeye uygun konut, hayvan türü, yetenek, bilgi ve donanıma sahip olan toplumlar için avantajlıdır. Neredeyse tamamı atlı savaşçılardan oluşan göçebe savaş makinesi hızı sayesinde inisiyatif kullanma, esneklik ve düşmana sürpriz saldırılarda bulunma imkânı sunuyordu (Erman, 2018, s. 91). Hâlbuki tabiat kurumsal devletlerin disiplinli orduları için çok *kaygan*, tehlikeli hatta fazlasıyla tehlikeli bir zemindir (Irons, 2019, s. 48). Göçebe yanında taşıdığı çadırı ve hayvanlarıyla her yeri yurt edinebilir. Ama kurumsal devlet orduları göçebenin mekânına çekildikçe *yersiz yurtsuzlaşır*. Savaş araç ve gereçleri yüke, zırhlar ağırlığa hatta onları sıkı bir cendereye dönüştür. Kurutulmuş et yiyip kırmızı içmeye alışmış göçebelerin aksine sıcak yemek yemeyen, temiz su içmeyen devlet ordusu huzursuz olur ve direncini

yitirir. Deleuze ve Quattari göçebelerin yaşadıkları mekânların kaygan bir zemine sahip olduğunu hâlbuki kurumsal devletlerin ordularının *pürtüklü zemin* üzerinde hareket ettiklerini belirtirler. Yerleşik devlet ordularının değiştirilerek hatta dönüştürülerek güvenli hale getirilmiş kalın surlarla çevrili kaleleri, çok ayrıntılı planlanmış ordugâhları, güzergâhı belli yolları ve lojistik imkânları olan mekânları tercih ettiğini belirtmektedirler (Deleuze – Quattari, 1990, s. 28). Bu nedenle kurumsal devlet aygıtının bozkır ve çölü ya da dağları mesken tutmuş, sabit bir yeri olmayan, sürekli hareket halindeki toplumlara kendisine ram etmede çoğunlukla başarısız olduğunu, başarsa bile bunu çok büyük zorluklar ve ağır bedeller karşılığında temin edebildiğini söyleyebiliriz (Gündoğdu, 2021, s. 383). Göçebenin kaygan zemininde tutunamayan kurumsal devletlerinin derleme ordularının göçebe toplumlara karşı birçok dezavantajı vardır. Deleuze ve Quattari'nin tabiriyle derleme orduların, *pür strateji* olan göçebe *savaş makinesi* karşısındaki en büyük dezavantajı disiplin ve para ile bir araya getirdiği askerlerden oluşan ordusunda göçebe ordusundaki gibi bir dayanışma ruhunun başka bir tabirle asabiyeinin olmamasıdır.

Topoğrafyayı çok iyi bilip kullanan *göçebe savaş makinesinin* seçtiği bir mekânda savaşa tutuşmak mecburiyetinde kalan ordular çok zor bir durumda kalacaktır. Savaşın mekânını belirleyen göçebe savaş makinesi düşmanı oraya çekerken tabiatın kendine sunduğu bütün avantajları karşı tarafın dezavantajlarına çeviren bir stratejik akılla hareket eder. Savaş ağırlıkları fazla olan devlet ordularını ıssız ve güzergâh dışı yollara çeken göçebeler, o mekândaki su kaynaklarını yerini bildikleri için rahatlıkla faydalanır ancak diğerlerinin faydalanamaması için geçici birtakım tedbirler alırlar. Selçuklu Oğuzlarının kendilerini takip eden Gazneli Sultan Mesut'un ordusuna yaptıkları gibi, su kuyularını doldurarak yahut içine hayvan leşi atarak düşman ordusunu susuz bırakıp direncini kırmaları bu durum için güzel bir örnektir (Turan, 1993, s. 104). Bunun dışında göçebeler bu zor şartlara alışkın olmayan devlet ordularını sürekli uzaktan taciz etmek, gece gürültü yapıp uykusuz bırakmak gibi yöntemleri sıklıkla kullanırlar. Yıpratılarak mecalisiz bıraktıkları orduları kendi seçtikleri savaş mekânında savaşa zorlayan göçebe orduları *çarhacı* kıtalarının oklu saldırıyla yıpratılarak sınırlarını bozdukları düşmanın karşılık vermesini sağlar ve sahte ricatla çok iyi bildikleri topoğrafyanın da yardımıyla düşman ordusunu pusuya düşürür ve imha eder (Göksu, 2018, s. 43.; Çoban, 2020, s. 4). Sürek avlarında bu taktiği gerek savaşçıların organize olma biçimi gerekse topoğrafyanın durumuna, hayvanın türüne, canlı ya da sağ yakalanmasına göre binlerce kez ve her seferinde farklı bir usulle tecrübe eden *savaş makinesinin* stratejik akıllı her duruma uygun bir refleks geliştirmiş olduğu için bu taktiği başarıyla uygulayabilir (Temizkan, 2015, s. 43). Bourdieu'nun strateji tanımına uygun olarak Oğuz göçebe *savaş makinesini* en iyi tarif edenlerden biri de meşhur Türkolog, Jean-Poul Roux'dur (2001):

“Orta Asya göçebesi dünyanın en iyi askeridir. En iyi atlı süvarilere sahip olduğu gibi en çok atlı süvari de göçebe ordularında bulunur ve en iyi silahlara sahiptirler. Görülmedik bir güce sahiptir ve su içmeden, yemek yemeden ya da uzun süre uyumadan pekâlâ yaşayabilir. Şefini benimsediğinde disiplinli ve uyumludur. Her zaman baskın çıkar, çünkü nereye ne zaman saldıracığına hep onlar karar verir; yalnızca yerlerini bildiğinizde onlara saldırabilirsiniz, yine de her an ortadan kaybolabilirler.” (s. 38).

Sonuç

Dede Korkut destanlarında Oğuzların, karşılaştıkları her durumda akli kullanarak çıkarımlarda bulunabildikleri, baskı altında soğukkanlı ve sağlıklı düşünmeyi başarabildikleri görülmektedir. Bu meleke ancak sürekli zor şartlara maruz kalarak alışmakla edinebilecek bir özelliktir. Oğuzların doğal yaşam tarzlarının onlara bu niteliği zaten kazandırdığı ve bu nedenle Oğuz stratejisinin temel unsurlarından birinin *mantıksal çıkarım* olduğu tespit edilebilir.

Zor şartlar altında zorlu bir yaşam tarzını sürdürmek *metanet* sahibi ve *azimli* olmayı gerekli kılar. Bu hayat tarzı küçük yaştan itibaren bu niteliğe sahip olmayanları eleyecektir. Doğal seleksiyonla elenmeyenleri ise Kazan Han'ın yaptığı gibi toplumun kendisi elemektedir. Oğuz toplumunun ekseriyetle bu niteliğe sahip bireylerden oluştuğunu görebiliyoruz. Sürekli zor şartlar altında test edilen bu toplumda *cesaret* övülen ve ödüllendirilen bir niteliktir. Göçebe hayat tarzı çocukların da cesur olmaya özendirildiği zorlu bir eğitim sürecini gerekli kılar. Oğuzların kendilerini tehdit eden her türlü tehlikeye karşı cesaretle karşı koyan dayanışmacı bir toplum ruhu ortaya koydukları hemen her boyda işlenmiştir. Han Kazan'ın yedi başlı ejderhayı, Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi bu cümledendir.

Oğuz toplumundaki dayanışma duygusu, çok zor şartlarda sürdürdükleri hayvancılığa dayalı üretim tarzının zaman zaman yetersiz kalması onları hayatta kalabilmek için akın yapmaya zorlamıştır. Oğuz toplumunun sergilediği kan bağı dayanışması göçebe hayat tarzının kazandırdığı askerî avantajla birleştiğinde etraftaki yerleşik komşuları yağmalama ve haraca bağlama kazanımları elde etmelerini sağlamıştır (Irons, 2019, s. 48). Onların bu kazanımı hayvancılıkla karşılayamadıkları bazı ihtiyaçlarını temin etmelerini sağladığı gibi onlar açısından pozitif siyasal sonuçları da olmuştur. Bu şekilde akınlar yapmak riskli de olsa ganimet elde etme, haraç kesme, yeni otlaklar ele geçirme beklentisinin karşılandığı söylenebilir. Bunların yanı sıra morallerini dini motivasyonlarla; şehitlik, gazilik ve fetih söylemleriyle yüksek tuttıkları görülmektedir.

Devrinin en iyi silahlarıyla silahlanmış sözü biraz abartılı olabilir ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Oğuzlar, savaş tarzlarına en uygun silahlarla donanmışlardır. Üstelik Türklerin demircilik zanaatını sanat seviyesinde icra edebildikleri göz önünde bulundurulduğunda, donandıkları silahların kalitesinin de devrin standartlarına göre üst seviyede olduğu söylemek ancak malumun ilamı

olacaktır. Nitekim günümüze ulaşan arkeolojik veriler de bunu ortaya koymaktadır. Bizim asıl söylemek istediğimiz en uygun ve mükemmel silahlarla donanmanın Oğuzların göçebe ordularının uyguladığı stratejinin önemli bir parçası olduğudur. Bu yok edici güç onlara stratejilerini uygulama imkânı yaratmaktadır.

Bütün bu nitelikler bir araya geldiğinde Oğuzlar gerek meydan savaşlarında gerekse kuşatmalarda ve akınlarda karşılaştıkları her duruma uygun bir strateji geliştirip uygulamada başarı kazanmışlardır. Yerleşik devletlerin derlediği hantal ordular karşısında kendi doğal disiplinleri, at ve silah kullanma becerileri, süreklilik avlarında topoğrafyanın durumuna göre hangi taktiğin etkili olduğunu defalarca deneyimlemiş olmaları göçebelere hızlı ve etkili taktikler geliştirerek stratejilerini uygulama gücü kazandırmıştır. Göçebe hayat tarzı, hem bir hayat tarzı hem de bir hayatta kalma stratejisidir. Bu tespitimiz, Deleuze ve Quattari'nin göçebeliğin salt strateji olduğu iddialarını desteklemektedir. Bu nedenle Oğuzların savaş stratejilerinin onların hayat tarzlarında gizli olduğunu ve Dede Korkut destanlarının satır aralarında pusuda yattığını söyleyebiliriz. Bütün bu taktikler Oğuzların yeni topraklar ele geçirip vatanlaştırma stratejilerinin önemli bir bileşenidir. Saydığımız taktiklere yeni yurtlara yerleşme, sınırları bekleme, sürekli uyanık ve savaşa hazır olma niteliklerini de ekleyebiliriz. Oğuzların hayat tarzının *dokuz kumalak* gibi bir strateji oyunu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu doğal gerçek diğer göçebe ordularını olduğu gibi Oğuz ordularını da bir *savaş makinesi* kılmıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

KAYNAKÇA

- Ataç, K. K. (23.09.2023). “Strateji ve askerî strateji”. *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.40. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/StratejiveAskeriStrateji_KKAtac_v.1.pdf
- Avcı, C. (2016). “Dede Korkut kitabında imtihan motifinin yapısal ve işlevsel özellikleri”. *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi Bildiriler Kitabı*. Metin Ekici (Ed.). Kültür Kongresi içinde. C.I, Ege Üniversitesi, ss. 237-248.
- Bourdieu, P. (2014). *Seçilmiş metinler*. (Levent Ünsaldı, çev.). Heretik.
- Clausewitz, C. Von. (2015). *Savaş üzerine*. (Selma Koçak, Çev.). Doruk.
- Çoban, R.E. (2020). “Çarhaçılar ve çarha cengi/talimi üzerine düşünceler”. *Türk Dünyası İncelemeleri*, 20(1). 1-24.
- Deleuze, G. – Quattari, F. (2009). *Kapitalizm ve şizofreni 1 göçebelilik incelemesi: savaş makinesi*. (Ali Akay, Çev.). Bağlam.
- Deveci, Ü. (2017). *Dede Korkut anlatılarında doğa ve kültür*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut kitabı türkistan/ türkmen sahra nüshası soylamalar ve 13. boy Salur Kazan'ın yedi başlı ejderhayı öldürmesi orijinal metin (tıpkıbasım), transkripsiyon, aktarma*. Ötüken.
- Erman, K. “Afshar Nader Shah: military leadership, strategy and the armed forces during his reign”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 16(25). 87-104.
- Frontinus S. I. (2022). *Roma strateji sanatı*, (Samet Özgüler Çev.). Kronik.
- Gençöz, F. (1998). “Korku: sebepleri, sonuçları ve başatme yolları”. *Kriz Dergisi*, 6(2). 9-16.
- Göksu, E. (2008). *Türk kültüründe silah*. Ötüken.
- Göksu, E. (2018). *Okla yükselen millet*. Okçular Vakfı.
- Gündoğdu, A. (2021). “Bozkır halklarında devlet fikrinin doğuşu ve işleyişi bulkaktan tıncılığa / kargaşadan esenliğe”. *Kökler Yay Çeken Kavimlerin Şafağı*, C. III, (Sergen Çirkin Ed.). Kökler içinde. Ötüken.
- Irons, W. (2019). “Siyasî bir seçim olarak göçebelik: Yomut Türkmenleri örneği”. *Türkmenler Üzerine Makaleler*. (Resul Kürşad Şahsi, Çev.). Selenge.
- Keskin, A. (2022). “Dede Korkut oğuznamelerinde savaş stratejileri”, *Karadeniz Araştırmaları*, 19(76). 1199-1215.
- İbn Haldun. (2020). *Mukaddime*. (Süleyman Uludağ Çev.). Dergâh.
- Klyashstorny, S. G.- Sultanov, T.İ. (2019). *Türkün üç bin yılı*. (Ahsen Batur. Çev.). Selenge.
- Kurat, A. N. (1992). *IV – XVIII. yüzyıllarda karadeniz kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri*. Murat.
- Mesudî. (2011) *Murûc ez-Zehab (Altın Bozkırlar)*. (Ahsen Batur Çev.). Selenge.
- Ögel, B. (2015). *Büyük Hun imparatorluğu*. C.I, Türk Tarih Kurumu.
- Pehlivan, G. (2015). *Dede Korkut kitabı'nda yapı, ideoloji ve yaratım*. Ötüken.
- Pehlivan, G. (2021). “Dede Korkut destanlarının Türkistan yazmasındaki kahramanlarla ilgili epitetler -mukayeseli bir inceleme-“. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 71, 351-374.

- Potgieter, T. (2012). “Considering theory, strategy and objectives in war”, *Reflections on War*, (Thean Potgieter - Ian Lienberg, Eds.), African Sun Media, Sun Press.
- Roux, J-P. (2001). *Orta Asya, tarih ve uygarlık*. (Lale Arslan Çev.). Kabalıcı.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar*. Ankara Üniversitesi.
- Tekşan, K. (2017). “Dede Korkut hikâyelerinde yaratıcı düşünce ve yaratıcı kişilik özellikleri”. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(2), 225-237.
- Temizkan, A. (2015). “Tepegöz – devlet ilişkisine semiyotik ve tarihsel bir yaklaşım”. *Türk Tefekkür Dünyası Bilgi Şöleni*, (Selahittin Özçelik, Ed.) C.II. Bilgi Şöleni içinde. Pamukkale Üniversitesi, 426-432.
- Temizkan, A. ve Çoban, R. E. (2015). “Dedem Korkut kitabındaki silah terminolojisi üzerine bir inceleme”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(2), 15-28.
- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut oğuznameleri*. Yapı Kredi.
- Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş*. Enderun.
- Turan, O. (1993). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. Boğaziçi.
- Yükselen, H. (2018). “Strateji kavramını çalışmak”. *Güvenlik Stratejileri*, 27. 1-38.